

بازخوانی فرهنگ قرآن در مقابله خانواده ها با اسراف و تبذیر

نویسنده زهرا صالح آبادی

چکیده

دین مقدس اسلام بهره برداری مشروع از نعمت‌های الهی و زیبایی‌های زندگی را مباح و روا و اسراف و زیاده روی را حرام و ناروا می‌داند و این بدان جهت است که مسلمان به تناسب امکانات و توانایی و کارآیی خود، در برابر جامعه مسؤولیت دارد. در این صورت فرد اسراف کار قهرا از اجرای مسؤولیت و تعهدات اجتماعی خود بازمی‌ماند و از این رهگذر بر پیکر جامعه ضربه می‌زند. قرآن مجید این حقیقت را در ضمن مباحث اجتماعی در قالب‌هایی زیبا بیان می‌کند و با هشدار به پیروان خود می‌فرماید: (و انفقوا فی سبیل الله و لا تلقوا بایدیکم الی التهلكة) یعنی در راه خدا انفاق کنید و با دست‌های خود، خود را به هلاکت و نابودی نیفکنید. از این آیه شریفه چنین استفاده می‌شود که اگر مال در راه خدا و به سود جامعه و رفع نیازمندی‌های مردم مصرف نشود سرنوشت آن جامعه و ملت به هلاکت و سقوط می‌انجامد. یکی از نهادهای مهم برای مقابله با اسراف و تبذیر نهاد خانواده است. در این مقاله به روش توصیفی تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای باهدف بازخوانی فرهنگ قرآن در مقاله خانواده ها با اسراف و تبذیر انجام گرفته است.^۱

کلیدواژه ها: اسراف؛ تبذیر؛ خانواده؛ اسراف، اعتدال؛ قناعت

^۱ ۱. طلبه سطح سطح ۲، حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیهم) zs1685854@gmail

مقدمه

مصرف از دیدگاه اسلام مقدمه و ابزاری برای رسیدن به سعادت حقیقی و کمال مطلوب است. یکی از آسیبهای مهم مصرف اسراف و زیاده روی است که پیامدهای منفی و گاه خطرناکی در بعد اقتصادی و در بعد اخلاقی و ارزش به دنبال دارد. از مجموع آیات و روایات چنین بر می آید که اسراف و تبذیر همواره مورد نکوهش بوده و در ردیف یکی از ناپسندیده ترین کارها قرار دارد که هیچ گاه انسان را به سمت سعادت‌مندی سوق نخواهد داد و در آخرت نیز عذابی دردناک به همراه دارد. از این رو شایسته است تا تاملی عمیق به آنچه در قرآن کریم مبنی بر بهره گیری صحیح و اصولی از نعمتهای الهی و راهکارهای عملی برای برون رفت از مصرف زدگی آمده است، داشته باشیم تا تمامی انسانها بتوانند از موهبت های حق تعالی درست و یکسان استفاده کنند. از سوی دیگر خانواده، سازنده ترین واحد اجتماع محسوب می شود و ثبات و سلامت جامعه در گرو سلامت خانواده است؛ به طوری که می توان گفت اولین شرط داشتن جامعه ای سالم و پویا، سلامت و پایداری خانواده است. یکی از ویژگی های خانواده سالم ساده زیستی و دوری از تجملات و پرهیز از اسراف است. این مقاله درصدد پرسش به این پاسخ است که فرهنگ قرآن درمقابله خانواده با اسراف و تبذیر چیست؟ و برای پاسخ به پرسش یادشده ویژگی میانه روی و اعتدال، روحیه قناعت و تقبیح تجمل گرایی را بررسی میکند.

مفهوم شناسی

۱. اسراف

تعریف لغوی: اسراف از ریشه سرف یعنی تجاوز کردن و از حدّ گذشتن در هر کاری که انسان انجام می‌دهد.^۲

تعریف اصطلاحی کلمه اسراف به معنای خارج شدن از حدّ اعتدال و تجاوز از حدّ در هر عملی است که انسان انجام می‌دهد. هر چند که به گفته راغب غالباً در مورد پول خرج کردن استعمال می‌شود.^۳ کلمه اسراف کلمه بسیار جامعی است که هر گونه زیاده روی در کمیّت و کیفیت و بیهوده گرایی و اتلاف و مانند آن را شامل می‌شود.^۴ این گناه در معنای اصطلاحی آن حرام است چرا که تضییع حقوق الهی و حق الناس پیش می‌آید. حق الله از آن جهت که نعمت های خدا را هدر می‌دهد و حق الناس از آن جهت که بنده ای دیگر محتاج است ولی اسرافکار در آن چیزی که دارد اسراف می‌کند و از بین می‌برد.

۲. اعتدال

اعتدال از ریشه عدل، به معنی میانه‌گیری مابین دو حالت یک چیز از نظر کمی و کیفی و تناسب برقرار کردن میان آن دو است. اعتدال و میانه‌روی، همان‌گونه که از نامش پیدا است، به معنای پیمودن و گزینش راه میانه و وسط و عدم تمایل به دو طرف افراط و تفریط می‌باشد.^۵ این واژه در منابع اسلامی، با الفاظی مانند «قصد»، «المومن سیرته القصد، و سنته الرشده». (همان) «اقتصاد»، «من اقتصد اغناه الله» (همان) «وسط»، «و نحن امه الوسط».^۶ استعمال شده است.

^۲ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج ۲، ص ۲۳۰، ماده سرف

^۳ طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۲۷۶

^۴ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۶، ص ۱۴۹

^۵ ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ج ۸، ص ۳۴۸

^۶ سیره نبوی، ج ۱، ص ۱۷۴

۳. تَبذِير

تَبذِير در اصل از ماده «بذر» به معنای پاشیدن دانه می‌آید، تَبذِير از گناهان کبیره به معنای تباه کردن اموال^۷ استفاده اموال^۸ در غیر جای استحقاق خودش است. تَبذِير زیر مجموعه اسراف است که با بی‌برنامگی و نوعی پاشیدگی در مصرف یا مصرف کردن مال در راه انجام معاصی و مخالفت با خداوند محقق می‌شود. قرآن تبریز را به عنوان گناه شیطانی و مبذِرین را برادران شیطان معرفی کرده است: إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا. چرا که اسرافکاران برادران شیطان‌نمایند و شیطان همواره نسبت به پروردگارش ناسپاس بوده است. اسراء آیه ۲۵.

۴. خانواده

خانواده به گروهی از افراد که با یکدیگر از طریق هم‌خونی، نسبت قانونی یا مکان زندگی اشتراک دارند گفته می‌شود. خانواده، اولین نهاد اجتماعی و کوچک‌ترین واحد تشکیل دهنده جامعه است که از ازدواج یک مرد و زن تشکیل می‌شود که هدف اصلی آن در جوامع اسلامی بقا و تربیت نسل و فرزندان خانواده عامل نخست و اساسی در تشکیل جامعه است و زیربنای تربیت به شمار می‌رود؛ خانواده در شکل‌گیری شخصیت انسان، آموزش آداب و رسوم، تربیت، دین و اخلاق نقش اساسی دارد و همه‌ی اینها از کارکردهای خانواده است. کارکرد تربیتی یکی از مهم‌ترین کارکردهای خانواده است. کارکرد تربیتی خانواده تنها در فراهم کردن خوراک و پوشاک و درمان و رفع نیازهای مادی فرزندان خلاصه نمی‌شود بلکه آموزش اخلاق و ارزش‌ها و عادات اجتماعی به فرزند و ایجاد حس میهن‌دوستی و فداکاری را هم شامل می‌شود.

^۷ فخر رازی، التفسیر الکبیر، ۱۴۲۰ق، ج ۲۰، ص ۱۹۳

^۸ حقی، روح البیان، ج ۱۵، ص ۱۵۱

۵. قناعت

قناعت در لغت، به معنای راضی بودن به آن چه قسمت و روزی انسان است تعریف میشود. در اصطلاح قناعت حالتی است برای نفس که باعث اکتفا کردن آدمی به قدر حاجت و ضرورت است. امام علی(ع) قناعت را بهره‌مندی از دنیا به اندازه کفایت و رفع نیاز دانسته است، نه اکتفا کردن به مقدار کم^۹ قناعت یکی از ویژگی‌های پسندیده انسان‌های باایمان است. افراد خودساخته در پرتو چنین روحیه‌ای، هیچ‌گاه به مال و منال دیگران چشم طمع نمی‌دوزند و برای کسب مال و مقام، شخصیت والای خویش را پای مال نمی‌کنند. آموزه‌های دینی، مسلمانان را در به دست آوردن این صفت، تشویق می‌کند. قناعت هیچ‌گاه به معنای ناداری و فقرانه زندگی کردن نیست. از این‌رو، اسلام، تلاش برای زندگی بهتر را نه تنها ناپسند نمی‌داند، بلکه این کار امری مقدس است و به منزله مجاهدت در راه خدا به شمار می‌آید. تفاوت اسراف و تبذیر

تبذیر را زیرمجموعه اسراف قرار داده‌اند به صورتی که در برخی روایات این دو واژه در یک معنا به کار رفته است. در روایتی از امام علی(ع) صرف کردن مال در غیر مورد استحقاق آن، اسراف و تبذیر نامیده شده است که موجب سقوط مقام انسان در نزد خداوند می‌شود؛^{۱۰} ولی به رغم ارتباط نزدیک میان این دو واژه، تفاوت‌هایی نیز برای آن دو برشمرده‌اند، از جمله:

اسراف مفهومی فراگیر است و شامل هرگونه انحرافی از جمله اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی می‌شود. ولی تبذیر بیشتر در امور اقتصادی و مالی و به ندرت در موارد دیگر به کار می‌رود.^{۱۱}

^۹ دشتی، نهج البلاغه

^{۱۰} صبحی صالح، نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶، ص ۱۸۳

^{۱۱} فخر رازی، التفسیر الکبیر، ۱۴۲۰، ج ۹، ص ۲۸

خداوند و نیز محبت های دیگران هر چند ناچیز شاکر و قدرشناس باشند تا روحیه شکرگزاری و قدردانی به جای عیب جویی و زیاده خواهی در فرزندان پرورش یابد همچنین باید به نیازهای آنان در حد تعادل و معقول توجه شود تا نسبت به امکانات مادی و دنیوی عقده و حسرتی در آنان به وجود نیاید. والدین میتوانند سیره اولیای دین را به عنوان الگوی ساده زیستی و قناعت به فرزندان معرفی کنند.

۳. تقبیح تجمل گرایی

تجمل گرایی به معنای روی آوری بیش از حد به مادیات و گردآوری لوازم غیر ضروری و دل بستن به آنهاست به گونه ای که این عمل برای انسانها به هدف تبدیل شود؛ زیرا انسان به هر نوع کمالی گرایش دارد و از نقص و کمبود گریزان است. بنابراین اگر استفاده از زینت و زیبایی در حد اعتدال، باشد هیچ اشکالی ندارد؛ ولی بسیاری از افراد در جریان زندگی راه افراط را در پیش میگیرند و به بهانه های گوناگون به تجمل گرایی رو می آورند. خداوند متعال در این باره فرموده است بدانید که زندگی دنیا در حقیقت بازی و سرگرمی و آرامش و فخر فروشی شما به یکدیگر به فزون جویی در اموال و فرزندان است.^{۱۹} هنگامی که سبک زندگی تغییر کند و اعضای خانواده به دنبال تجمل، مد و چشم و هم چشمی باشند طبیعی است که با یک درآمد عادی نمیتوان به خیلی از انتظارات پاسخ داد این جاست که منبع درآمد تغییر میکند از مشروعیت فاصله میگیرد. و در نتیجه باعث ورود اموال شبهه ناک و حتی حرام به سفره خانواده می شود. فرزندی که از ابتدای تولد خود را در خانواده تجملی دیده است، به طور حتم چنین رویه ای را در زندگی خود در پیش خواهد گرفت. برای پیشگیری از این امر اصلاح محیط زندگی او از این مظاهر تفاخر و تظاهر بسیار مهم است و در درجه بعد ارزشها و ضد ارزشها در خانواده مشخص باشد و اعضای خانواده آن را در عمل به خوبی درک کنند. به عبارت دیگر باورهایی باید در فرزندان درونی شود تا آنان را در مسیر مبارزه با نفس یاری دهد؛ از جمله باورمندی به هدف نهایی انسان که قرب خداوند است.

^{۱۹} حدید: ۲۰

طبق این باور اگر نعمت‌های الهی در جهت رسیدن به کمال و سعادت اخروی صرف شود. مطلوب است و چنانچه برای استفاده در تجمل گرایی و خوشگذرانی باشد آثار نامطلوبی را به دنبال خواهد داشت.^{۲۰}

مسلمانی که اعضای خانواده روحیه کمال طلبی خود را در جهت کسب رضای الهی قرار دهند، این باور به رفتارهای اقتصادی آنان جهت خاصی میبخشد و باعث رویکرد صحیحی در این زمینه میشوند. در مقابل وقتی کمال طلبی در مادیات منحصر بشود، باعث میشود انگیزه انسان تنها مادی باشد و جهت اغنا ذات کمال طلبش به تجملات روی بیاورد. در این راستا والدین میتوانند با رعایت زهد و قناعت مصارف غیر لازم را در خوراک پوشاک، مسکن و وسایل زندگی کاهش دهند و از خرید کالاهای لوکس و تجملی و تولید خارجی و هزینه برای ساختمانهای مجلل خودداری کنند با این روش امکان صرف سرمایه های اضافی خانواده در امور تولیدی فراهم میشود بنابراین برای درمان تجمل گرایی باید هنجار سازی شود همان گونه که افزون طلبی در پی با ارزش شدن ثروت در جامعه به صورت هنجار در آمده والدین باید این هنجار را شکسته و خانواده را به سمت ارزشهای معنوی و قناعت پیشگی ببرد و به فرزندان آموزش دهد که نباید همواره در پی خواسته ها و شهوات خود و دل خود باشند؛ بلکه باید در خوردن و پوشیدن و لوازم زندگی و ... حدودی را رعایت کنند و از آنچه موجب جاه طلبی اسراف و تجمل گرایی می شود. خودداری کنند.

²⁰ طباطبایی، ۱۳۸۷، ج ۲۰، ص ۳۵۴

نتیجه گیری

یکی از مهمترین عوامل هدایت و رستگاری افراد یک جامعه، و رعایت حدود الهی است، اسراف و تجاوز از حدود الهی، مانع پیشرفت و اصلاح امت و سبب نابودی سرمایه ها و ثروت های مادی و معنوی می باشد. جامعه اسرافگرا، جامعه ای بیمار و مبتلا به بدترین مرض و فسادانگیزترین صفتی است که فرجامی جز هلاکت و بدبختی نخواهد داشت.

یکی از عوامل اسراف تربیت خانوادگی است. از آنجا که خانواده یکی از ارکان تربیت و محل شکل گیری شخصیت رفتاری انسان است. شیوه های رفتاری افراد انعکاسی از نوع تربیت خانوادگی آنهاست. برای این اساس روشن است فردی که در خانواده ای تربیت و رشد یافته که بزرگ ترهای آن، الگوی صحیحی برای مصرف نداشته و به هر دلیلی که هست، به زیاده روی و بی بند و باری در مصرف خو گرفته اند، این روش نیز همانند سایر جهات اخلاقی در ساختار روحی او تأثیر خواهد گذاشت و چنین خانواده های ولخرج فرزندان اسرافکار را تحویل جامعه خواهند داد. از بهترین راه های پیشگیری تمسک به کتاب آسمانی قرآن و اهل بیت (ع) می باشد. از این رو این مقاله (بازخوانی فرهنگ قرآن در مقابله خانواده ها با اسراف و تبذیر) را بررسی کرده و در پایان به این موارد رسیده است :

۱. پرورش روحیه میانه روی و اعتدال

۲. پرورش روحیه قناعت

۳. تقبیح تجمل گرایی

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. حقی برسوی، اسماعیل، تفسیر روح البیان، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۵ق.
۲. دانشنامه امام خمینی، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۰۰ شمسی.
۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، مصحح: صفوان عدنان داوودی، بیروت، دارالشامیه، ۱۴۱۲ق.
۴. صدوق، محمد بن علی، ۱۳۶۳ش، کتاب من لا یحضره الفقیه قم جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۵. طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۳ق.
۶. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
۷. فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۸۸ش، فروع کافی، قم: دارالحديث
۹. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ش.
۱۰. معمری، علی، «اسراف»، در دائره المعارف قرآن کریم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۲ش.
۱۱. عسکری، ابوهلال، الفروق الغویه للعسکری، محقق: محمدابراهیم سلیم، قاهره، دار العلم والثقافه للنشر والتوزیع، ۱۹۹۸م.
۱۲. نهج البلاغه، به تصحیح صبحی صالح، قم، هجرت، ۱۴۱۳ق.

۱۳. عبداللهی، محمد اسماعیل (اسراف و مقابله با آن از منظر قرآن و روایات) نشریه قرآنی کوثر : بهار ۱۳۹۳

سال چهاردهم

۱۴. ماهرو، زاده طاهره موسوی فیروزآبادی معصومه؛ تقیلو، مصطفی (نقش والدین در آموزش مدیریت مصرف

فرزندان با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری) نشریه مطالعات تربیتی و روانشناختی خانواده :: پاییز و زمستان

۱۳۹۹

۱۵. مشارکت‌کنندگان ویکی شیعه، «اسراف»، ویکی شیعه، ۱ آذر ۱۴۰۳

۱۶. «اسراف در قرآن»، سایت اندیشه قم، ۵ بهمن ۱۳۹۴.